

ОД КРФА ДО РУСИЈЕ И НАЗАД У ОТАЏБИНУ
ПРЕКО ПОЛА ЗЕМАЉСКЕ КУГЛЕ

– Епопеја српског добровољачког корпуса –

Приредио
Бранко Брмболић

ЕДИЦИЈА
СРБИЈА 1914–1918

Уредник
Зоран Колунџија

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2022.

Издавање *Едиције Србија 1914–1918* подржали су

Министарство културе и информисања Републике Србије

Град Нови Сад – Градска управа за културу

[Ставови аутора изнети у књизи, не изражавају ставове органа који је доделио средства за суфинансирање]

**ОД КРФА ДО РУСИЈЕ И НАЗАД
У ОТАЏБИНУ
ПРЕКО ПОЛА ЗЕМАЉСКЕ КУГЛЕ**

- Епопеја српског добровољачког корпуса -

(Из записа учесника)

Приредио
Бранко Брмболић

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

РТС

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
Београд

РЕЧ ПРИРЕЂИВАЧА О КОРИШТЕНОМ МАТЕРИЈАЛУ

Књига садржи дневничке записе и сећања непознатог српског официра и дневничке записе резервног потпуковника Милорада Вујачића. У последњем делу се налазе фотографије из заоставштине армијског генерала Стевана Хацића, Милорада Вујачића и као додатак фотографије немачког резервног коњичког официра Лотара Хеилборна, а које се односе на руско–румунски и немачко–руски фронт као и румунска села у том делу ратишта.

Преписујући оригинални текст, трудио сам се да у њега унесем више него минималне граматичке исправке, а остављајући у потпуности очуван језик и стил његовог творца. Сасвим је јасно да се ради о комбинацији дневничких записа и сећања од чије се прецизности понекада ограђује и сам аутор, наводећи да му је део дневничких записа пропао током рата. Оригинални текст је куцан на пелиру ћириличном писаћом машином са гуменим словима и то у два примерка. Један примерак је краћи и то је у ствари прекуцани сачувани текст дневника, а други је дужи и представља дневничке записе допуњене сећањима која датирају махом десетак година по завршетку Великог рата.

Уз поменути текст откупљена је и ниска одликовања аутора текста, такозвана „српска грана”, чија се фотографија може видети на предњим корицама књиге, а на основу које је очигледно да је аутор текста прошао оба балканска рата (споменица 1912. такозвано „Освећено Косово”,

споменица 1913. позната као „Петров крст”), Први светски рат (Албанска споменица 1915, споменица рата 1914–1918) и да је учествовао у крвавим борбама у којима се очигледно истакао храброшћу (орден Карађорђеове звезде, орден Белог орла са мачевима, две златне медаље за храброст „Милош Обилић”, две сребрне медаље за храброст „Милош Обилић”). Из записа се види да се радило о школованом официру који је очигледно био на потпуном школовању, а касније и усавршавању у Русији, што и сам аутор у тексту спомиње, а који у Великом рату учествује са чином капетана. Може се претпоставити да је као активни официр Краљевине СХС и Југославије пензионисан минимално у чину пуковника. Томе у прилог говоре и три ордена нађена уз ниску одликовања (орден Југословенске круне III реда, чешки орден „Белог лава”, грчки орден „Феникса”). Нажалост, продавац није знао од кога потичу рукопис и одликовања.

На задњим корицама књиге је фотографија четири одликовања: два српска (медаља за храброст „Милош Обилић” и споменица рата 1914–1918) и два румунска (сребрни крст за храброст и споменица 1916. када је Румунија ступила у рат, а која на траци има металну плочицу са натписом Добруца). Ова одликовања су очигледно припала српском војнику који је као припадник Прве добровољачке дивизије, под командом пуковника Стевана Хацића учествовао у крвавим борбама у Добруци.

Други део текста везаног за Одесу су оригинални дневнички записи резервног потпуковника Милорада Вујачића. Дневнички записи су вођени у свесци на линије, писани обичном и мастиљавом оловком и доста нечитким рукописом. У овом тексту има доста надимака за већину којих је немогуће рећи ко се иза њих крије.

Кратку допуну текста представљају и одломци из писана коњичког гефрајтера који је као припадник оружаних снага Царевине Немачке учествовао у борбама, али на су-

протној страни, између осталог и у освајању Букурешта. Посебно су интересантне фотографије румунског села из тог времена.

За приређивача је било фасцинантно виђење великих градова Европе и њихових становника очима официра Краљевине Србије током Великог рата. Официра који су потицали из мале сељачке земље каква је била Краљевина Србија почетком XX века. Земље која је имала огроман дисконтинуитет у социјалном и културном развоју од средњег века, потпавши под отоманску власт. Земља која је једноставно заборављена у прошлости, а чију су сјајну прошлост генерацијски чували гуслари, српско свештенство и пречански Срби у Аустро–Угарској монархији. Официри из Србије са селима, варошима и градом Београдом оријентално–европског стила, како у архитектури тако и по начину живљења. Из Београда који је добрим делом тако изгледао и тридесетих година прошлог века, судећи по платнима Косте Хакмана, дакле поприлично и по завршетку Великог рата. Србија коња, воловских и крављих запрега, блатњавих путева, али са људима необично позитивних карактеристика, како су их описивали ретки путници у XIX веку, међу којима и англикански пастор Вилијем Дентон: „Ни у једној земљи нису имовина или живот безбеднији, а сељаци из било ког дела Европе не могу се поредити са српским сељацима по овој до највеће мере искреној уљудности која се заснива на независном духу и извире из искрене отмености карактера” (цитат). У XIX веку у младу кнежевину а потом и краљевину Србију досељавали су се становници европских земаља, посебно Немци, Јевреји, Чеси, Мађари и Аустријанци. Они су долазили у ову земљу без довољно образованих професионалаца и то било послом, било на пропутовању ка Трсту ради емигрирања у Америку, а потом се често трајно везивали женидбом са Српкињама и скоро као по правилу прелазили у православље. Неретко су, пак,

долазиле и европске девојке удајом за српске ђаке који су студирали на универзитетима Беча, Пеште, Париза, Прага, Берлина, Минхена, Лозане, Цириха и Лондона. Ђаци који су се по завршеним студијама увек враћали у своју домовину Србију памтећи аманет својих очева.

Официри који су преживели и препатили прву годину Великог рата. Они који су потом прошли целу опустошену и масакрирану Србију и снегом прекривене албанске гудуре, стигавши гладни, боси и немоћни на обале Јадрана где су умирали чекајући савезничке бродове. Официри који су гледали патњу и масовно умирање својих војника-другова на путу кроз Албанију и на Крфу. Официри челичне воље који после свих митских недаћа у потпуности ментално и физички васкрсавају, задржавајући у таквим околностима свој, понекада и тешко објашњив, ведар дух. Официри и војници који се отискују преко пола света да би се уз помоћ мајке Русије вратили у своју отаџбину Србију и који са дечјом радозналошћу посматрају велике европске градове, покушавајући да их разумеју лишени било какве злобе. Притом, остављајући утисак, често и незрелих, али радозналих ђака на екскурзији, више него озбиљних, прекаљених, бркатих војника, због чега кроз први део ових записа често провејава и једна доза финог хумора. Већина њих је претходно завршила престижне војне школе у Русији за коју су стога и емотивно били трајно везани.

Посебно је интересантан утисак који ови записи остављају о идеји стварања заједничке државе Јужних Словена на основу тока формирања Друге добровољачке дивизије. У тим деловима се између редова могу извући врло интересантни закључци које наравно треба оставити професионалним историчарима.

ИЗЈАВЕ ЗАХВАЛНОСТИ

Приређивач се за уступљене фотографије, у вези са Српским добровољачким корпусом у Одеси захваљује др Мирјани Чанић-Радојловић, унуци генерала Стевана Хаџића.

Приређивач се за уступљене фотографије и оригиналне дневничке записе резервног п. пук. Милорада Вујачића захваљује његовом синовцу др Кристићу.

Приређивач се захваљује проф. др Урлиху Ласеру (Ulrich Lasser) за уступљене фотографије и писма из заоставштине његовог деде по мајци Лотара Хеилборна (Lothar Heilborn) припадника Коњичке дивизије немачке Царске армије, који је учествовао у борбама на румунском фронту, а касније и у заузимању Букурешта. Оригинални дневнички записи су, нажалост, изгорели током бомбардовања Берлина у Другом светском рату.

ФОРМИРАЊЕ И ПУТ СРПСКЕ ДОБРОВОЉАЧКЕ ДИВИЗИЈЕ У РУСИЈИ

Са почетком Првог светског рата у војску Аустроугарске монархије регрутовани су и Словени који су живели на њеној територији, а међу њима и бројни Срби. Међутим, већ на самом почетку рата многи од њих, а посебно Срби и Чеси, не желећи да се боре против своје словенске браће, дезертирали су и предавали се руској војсци захтевајући да се као добровољци боре у српској или руској царској војсци против Хабзбуршке монархије. Многи су касније у тим борбама и погинули. Само до децембра 1914. године српском посланству у Пертрограду стигло је 19.700 писама са молбама српских заробљеника држављана Аустроугарске да се упуте у Србију ради борбе.

Највећи заробљенички логори за десетине хиљада Срба и осталих Словена налазили су се на територији Украјине у Кијевској, Одеској, Харковској и Јекатеринославској губернији. Српска Влада је са царским Русијом склопила споразум о пребацивању из ових логора Дунавом у Србију, свих српских добровољаца, који су желели да се боре у српској војсци. Половином 1915. године, из Ниша је у Русију стигла српска војна мисија (Мустафа Голубић и Душан Семиз – „црнорукци” послати по наређењу пуковника Драгутина Димитријевића Аписа, а затим и Мирко Комненић, Сибе Миличић и Блажо Рукавина по наређењу Николе Пашића и Југословенског одбора), захваљујући

чијем раду је до краја августа 1915. године око 3.500 добровољаца пребачено у Србију. Ступањем у рат Бугарске против Србије 15. октобра 1915. године, даље пребацивање српских добровољаца у Србију Дунавом било је онемогућено, те је једна група добровољаца састављена од 250 редова и 7 официра, била принуђена да се врати. Од њих је потом формирана стражарска чета задужена за чување српских војних магацина у Одеси. Међутим, број дезертера словенског порекла, а међу њима пре свега срба из Аустроугарске војске на источном фронту и даље је растао. Главни центар њиховог окупљања постала је Одеса.

Крајем 1915. године у Одеси је формиран Српски добровољачки одред који је већ почетком 1916. године имао око 1.000 војника и официра. На захтев српске Владе руска врховна команда је, уз благослов руског цара Николаја II, дозволила да се српски као и југословенски (Хрвати и Словенци) добровољци из заробљеничких логора сакупљају у војним командама под руководством српских официра. Тако је почело стварање Српског добровољачког корпуса, а 6. марта 1916. године српски министар војске генералштабни пуковник Божидар Терзић потписао је наредбу којом се одређује да јединица српских добровољаца у Одеси званично носи назив Прва српска добровољачка дивизија. Формирана дивизија је бројала око 450 официра и 18.500 подофицира и војника.

Посебним указом је одређено је још 156 официра-добровољаца (махом некадашњих руских ђака) који ће са Крфа поћи у Одесу, а за команданта дивизије постављен је генералштабни пуковник Стеван Хаџић. Путовање са Крфа водило је преко Италије, Француске, Енглеске, Северног мора, Норвешке и Шведске до Русије, а потом из Петрограда возом до Одесе. Пут од 8.905 километара требало је превалити за непуних месец дана. Путовање је почело 16. марта 1916. године, када је после аудијенције код пре-

столонаследника Александра Карађорђевића, француски брод „Ville de Narties” са старешинама Добровољачке дивизије тачно у 13 часова кренуо из пристаништа на Крфу. Путовање је завршено 23. априла када су српске старешине стигле у Одесу. У Одеси је до тада сакупљено 9.733 добровољца. Међу њима 262 стројева официра, 3 санитарска официра и 7 медицинара. Међу официрима је било 120 Срба, 90 Хрвата, 40 Словенаца, 9 Чеха и 3 Русина. Потврђен је долазак још 3.482 војника-добровољца.

Српски добровољачки корпус сачињавале су I и II српска добровољачка дивизија. Прва српска добровољачка дивизија оформљена је 16. маја 1916. године (први пук је оформљен у марту 1916. године под командом коњичког мајора Владимира Ковачевића, до краја марта оформљени су и II и III пешадијски пук, а у априлу и IV) са 307 официра (од тога 285 добровољца), 13.000 војника углавном Срба (5.080 из Босне и Херцеговине, 5.000 из Војводине, 2.100 из Хрватске – махом из Славоније).

Одлуком руске врховне команде од 14. августа 1916. године I српска добровољачка дивизија (16.568 војника и официра: из Срема, Баната, Бачке и Барање 6.225 војника; из Босне и Херцеговине 6.177; из Хрватске, Славоније, Далмације, Истре и Словеније 3.269; из Чешке, Словачке и Галиције 542; из Србије 355) укључена је у састав 47. руског корпуса, заједно са 61. руском пешадијском и 3. руском коњичком дивизијом. На челу овог руско-српског корпуса био је генерал Зајончковски. За команданта I српске добровољачке дивизије постављен је генералштабни пуковник Стеван С. Хаџић, за помоћника команданта дивизије генералштабни пуковник Драгутин Д. Кушаковић, за начелника штаба дивизије генералштабни мајор Војин Ђ. Максимовић, за команданте пукова пешадијски потпуковници: Драгољуб М. Михаиловић, Живан Г. Митровић, Велибор П. Требињац и Стојан М. Поповић, за команданте бригада: пуковник Ђорђе Јосифовић (1. бриг.)

и пуковник Милош Ђ. Станковић (2. бриг.). Овако формирана српска дивизија послата је на фронт у Добруцу. Ту су Срби добровољци заједно са Румунима и Русима учествовали у крвавим борбама против комбиноване немачко-аустроугарске армије, те бугарских и турских јединица. У току борби дивизија је попуњена са 46 официра и 2.400 војника. Тако је у борби учествовало 555 официра и 18.459 војника.

За мање од два месеца борби, од 24. августа до 16. октобра 1916. године, Прва српска добровољачка дивизија изгубила је 53% људства (722 погинула, 6.147 рањених и 2.480 несталих). По неким изворима 755 погинулих, 6.463 рањених и 664 несталих, значи укупно 7.862 борца (41% људства дивизије, а само официра 44%).

Изабацивши из строја 14.800 бугарских војника и запленивши 4 батерије, 8 митраљеза и 1.540 пушака уз изванредну храброст и пожртвованост, ова јединица је одликована са 2.408 високих српских, руских и румунских орде-на.

Прва дивизија није била адекватно опремљена (застареле пушке, недостатак шаржера за муницију, недостатак коња, непостојање брдског артиљеријског дивизиона који је тек био у формирању, артиљерија и коњица су били руски), војници неједнако обучени за ратна дејства, посебно новопристигли који су замењивали рањене и погинуле, директна подређеност руској команди која није била довољно информисана о опремљености и увежбаности војника-добровољаца.

Крајем октобра месеца 1916. године десеткована дивизија је повучена са фронта, а преостали војници су послати на опоравак по мањим местима Бесарабије. Међутим, стални прилив добровољаца омогућио је формирање и Друге добровољачке дивизије у Одеси у чијем саставу се нашло преко 11.000 добровољаца. Тако је указом српског врховног команданта 26. јула 1916. године формиран

Српски добровољачки корпус за чијег је команданта постављен генерал Михаило Живковић, командант одбране Београда, познат као „гвоздени генерал”. За потребе Друге добровољачке дивизије са Крфа су послата 133 официра и подофицира.

Прилив добровољаца наставио се и даље тако да се уочи Фебруарске револуције 1917. године у саставу корпуса нашло око 40.000 добровољаца. Штаб корпуса се налазио у Одеси (штаб I дивизије у Вознесенску, а II дивизије у Александровску). Међутим, због револуционарних превирања у Русији многе бољшевичке идеје су се пренеле и на добровољце у корпусу са последичним захтевом, пре свега од стране нижих официра, да се оснују војнички совјети у склопу Добровољачког корпуса. Томе је доприносила и снажна аустроугарска пропаганда у виду претњи упућених не само добровољцима, но и њиховим породицама. Постојале су и разлике у схватањима намене и циљева добровољачког покрета, као и несугласице у погледу организације будуће државе Јужних Словена. У Корпус су поред правих добровољаца, због инсистирања представника „Југословенског одбора” у Русији, готово присилно слани и дуги заробљеници који су сами себе назвали „силовољци”. Командант корпуса генерал Живковић покушавао је да спречи ширење оваквих револуционарних идеја, па је 18. априла 1917. године увео четне, пуковске и дивизијске савете, као и Корпусни збор, мислећи да ће тако утицати на политичко расположење људства, али су резултати били слаби. Број дисидентата (инспирисаних револуционарним идејама) и број „силовољаца” (који нису били за заједничку државу) био је све већи. Дошло је до убрзаног напуштања Корпуса, те је број добровољаца практично био преполовљен у односу на број пре Фебруарске револуције (са 45.000 на 18.000). У насталим превирањима део официра Хрвата и Словенаца, тражио је да се Српски добровољачки корпус преименује у Југословенски добро-

вољачки корпус. Генерал Живковић је пристао и предлог о преименовању Корпуса поднео српској Влади, али је предлог из међународно-правних разлога одбијен. Оваква одлука Владе је изазвала незадовољство међу делом официра који нису били српског порекла и који су наставили са критикама наводног српског унитаризма и хегемонизма и додатно тражили да се у употребу уведу и хрватски и словеначки грб, као и да се формирају војни комитети, у које би ушли по један Србин, Хрват и Словенац. Имајући у виду даље подривање јединства и морала међу добровољцима, генерал Живковић је официре-дисиденте разрешио дужности и ставио их на располагање руским властима. Ова непрестана агитација против Срба од стране неких официра Хрвата и Словенаца, довела је, уз аминовање руских власти, до плебисцита. Наиме, генерал Живковић је 3. маја 1917. године наредио да се у свим јединицама комисијски провери да ли војници желе да остану у Корпусу. По завршеном изјашњавању из Корпуса је иступило 12.735 војника (7.352 Срба – посебно Банаћана и Бачвана којима су агитатори тврдили да је по завршетку рата Румунији обећан Банат све до Београда, 3.782 Хрвата, 1.241 Словенца – пре свега истарских јер се прочуло да ће Истра припасти Италији – и 360 осталих).

У лето 1917. године извршена је реорганизација Корпуса укидањем II дивизије, тако што је делом њеног људства (108 официра и 3.510 подофицира и војника) попуњена I дивизија до пуног борбеног бројног стања. Са остатком људства образовани су Резервни пук (145 официра и 2.558 подофицира и војника) и појачани Допунски батаљон (12 чета). Друга дивизија је званично престала да постоји 17. јула 1917. године. Официри и војници који су изашли из Корпуса разишли су се по целој Русији у периоду између Фебруарске и Октобарске револуције. Група ових официра је током 1917. године основала у Кијеву „Југословенски револуционарни батаљон” од 1.200 до 1.400 људи, такође

махом добровољаца. Команду над овим батаљоном примио је „црнорукац” пуковник В. Гојковић. Повлачећи се пред надирањем немачких трупа батаљон је 19. марта 1918. године стигао у Самару где се прикључио Допунском батаљону Добровољачког корпуса.

По Октобарској револуцији А. Срб је од војника који су драговољно напустили Добровољачку дивизију и дезертера из Допунског батаљона формирао у Одеси „Славјански батаљон” од око 1.500 људи који је све до краја априла 1918. године, када је А. Срб убијен, учествовао у борбама против бољшевика у Одеси, затим против анархиста, представљајући обезбеђење богатим трговцима. По погибији команданта батаљон преузима српски мајор Матеја Благотић који наставља борбу заједно са снагама контрареволуције.

Имајући у виду расуло које је започело у руској војсци у пролеће 1917. године, руска Врховна команда, подржана од стране румунске дипломатије, затражила је од српске Владе дозволу да употреби Српске добровољачке јединице за борбу на румунском фронту. Српска Врховна команда је пак, уз подршку Енглеза и Француза, затражила да се српске снаге из Русије пребаце на Солунски фронт. Међутим, I српска добровољачка дивизија већ је била на домаку румунског фронта. Уз сва одуговлачења, од стране руске Врховне команде ипак је решено да се Српски добровољачки корпус пребади на Солунски фронт. Пошто није могла да се транспортује у целости то је дивизија подељена у два ешалона. Први ешалон, сачињен од штаба дивизије, 1. бригаде (два пука) и свих јединица и установа штаба, а други ешалон од 2. бригаде са пољском болницом и болницом „Шкотских жена” (и са већ смртно оболелом др Елси Инглиш и госпођом Евелин Хаверфилд).

Први ешалон који је сачињавало 200 официра и 5.903 војника, кренуо је 16. октобра 1917. године са југа Русије и после петнаестодневног путовања стигао је у Архангелск

и укрцан на три руска и један британски пароброд. Конвој је 13. новембра 1917. године, у пратњи једне британске крстарице испловио за Енглеску, по великој бури и хладноћи. У Солун су стигли крајем јануара 1918. године, одакле су пребачени у војни логор у Микри. Одмах по њиховом доласку, од I и II добровољачког пука и 21. и 22. пука претходно расформиране Вардарске дивизије српске војске, 18. јануара 1918. године формирана је Југословенска дивизија.

Други ешалон коме је претходно у Одеси прикључен допунски батаљон и „Слабосилна команда” (део инвалида и војника способних за транспорт, али неспособних за даљу службу) остао је у Етулеји да сачека наредбу за транспорт. Међутим, добровољци другог ешалона кренули су тек средином новембра 1917. године када је већ избила Октобарска револуција. У Одеси су остале само команде Корпуса и допунског батаљона са малим бројем војника и официра чији је задатак био даље прикупљање добровољаца, а уз њих су остали и тежи болесници за које је процењено да не могу да издрже транспорт. Врховна команда је планирала транспорт добровољаца за 12. новембар 1917. године истим путем ка Архангелску којим је прошао и први ешалон. У међувремену штаб 2. бригаде, који је први кренуо, обавештен је да у Архангелску нема потребних бродова за транспорт, те је покрет трупа заустављен, а додатна компликација је био и прекид дипломатских односа совјетских власти са савезницима. Једина могућност одласка на Солунски фронт био је пут преко Сибира ка лукама Владивосток и Порт Артур. Ову маршруту је одобрио Троцки. По наређењу руске совјетске власти дивизија је прикупљена у Јарославу где је остала 44 дана и најзад је 3. јануара 1918. године издата наредба да се преко Свердловска и Омска крене за Владивосток. Предвиђена маршрута је била: Јарославск – Вјатка – Перм – Јекатеринбург – Тјумен – Омск – Томск – Краснојарск

– Иркутск – Харбин (престоница руске Манџурије). По доласку у Харбин бројно стање је износило 4.113 добровољаца (при поласку из Јарославска било их је 4.564). Укрцавање је почело 12. фебруара 1918. године и бродови су коначно испловили ка Сингапуру, одакле их је пут даље водио у Коломбо на Цејлону, затим око Индије ка Црвеном мору у које су упловили 6. марта 1918. године. Из бродова су искрцани недалеко од Суеца у логор британских колонијалних трупа, одакле су после месец дана железницом превезени до Александрије, где су укрцани на бродове и запловили ка Солуну. Први ешалон 2. бригаде (3. пук) стигао је у Солун 29. марта а последњи (4. пук) 1. маја 1918. године. Најзад је Добровољачка бригада после пет месеци путовања, обишавши пола земљине кугле стигла на Солунски фронт.

Допунски батаљон се почетком 1918. године пребацио из Одесе у Архангелск где је прикључен интервенционистичким снагама Антанте за борбу против бољшевика. Ратовало се у веома тешким условима – на екстремно ниским температурама. С јесени 1919. године почела је евакуација и Допунског батаљона из Мурманска. 22. новембра 1919. године официри и војници (1.051 на броју) су стигли у француску луку Авр, а потом преко Марсеја у Дубровник.

У Томску је у саставу чешких трупа, а под француском командом стицајем околности, борећи се против бољшевика, заостао „Први југословенски пук Матија Губец”. Они су се преко Далеког истока са савезничким конвојима вратили заједно са Чехословацима и у домовину стигли тек половином 1920. године.

Бранко Брмболић

